

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94:556.5(497.4-14)

Prejeto: 11. 4. 2008

Miha Zobec

študent zgodovine in sociologije na Filozofski fakulteti v Mariboru, Rožna pot 6, SI-6210 Sežana
e-pošta: miha.zobec@gmail.com

Človek, živina in kali: pogled v preteklost vodnih zajetij na Krasu*

IZVLEČEK

Prispevek obravnava problematiko posebnega tipa vodnih zajetij – kalov na Krasu skozi daljšo časovno perspektivo. Kali so kot element kraške kulturne krajine skozi dolga obdobja zgodovine ohranjali skorajda nespremenjeno podobo in namembnost. Začetek namenskega zbiranja vode se na Krasu običajno umešča v čas ustaljene naselitve, živinorejskega gospodarjenja in gradnje kaštelirjev. Vsa burna obdobja, ki so sledila tja do konca 19. stoletja, so puščala kale v skoraj popolni osami. V domeni vaške skupnosti se kot nemi opazovalec dogajanja niso prav nič spreminjali, vse dokler se v urejanje vodne preskrbe ni začela vmešavati avstrijska javna oblast. Da bi lahko popravila obstoječo in zgradila novo infrastrukturo, je od vaških občin zahtevala natančne popise preskrbe z vodo. Opisi, ki slikovito ponazarjajo pomen kalov, nam lahko veliko povedo tudi o stiski zaradi pomanjkanja vode. V času po drugi svetovni vojni so se kali začeli zaraščati, pred kratkim pa se je ponovno začela obnova teh pomembnih elementov kraške kulturne krajine.

KLJUČNE BESEDE

Kras, voda, kal, vaška skupnost, živina, napajališče, suša, robuta, mlaka, vodnjak, župan, projekt gradnje

SUMMARY

MAN, CATTLE AND SINK-HOLE PONDS: A LOOK INTO THE PAST OF WATER DIKES IN THE KARST

The contribution deals with the problematic of a specific type of water dykes – kal (sink-hole ponds) in the Karst through a longer time perspective. Sink-hole ponds as an element of the Karst cultural landscape have through long periods of history preserved their almost unchanged image and purpose. The beginning of purpose collection of water is in the Karst usually placed in the time of stable settlement, animal husbandry and building of kaštelir(s) (small castles, forts). All turbulent periods that followed to the end of the 19th century were leaving the sink-hole ponds in almost complete isolation. In the village community sphere the sink-hole ponds as silent observers of events did not change until the Austrian public authority's interference in regulating water supplies. In order to repair the existing and build new infrastructure the authorities demanded from village communities precise registers of water supplies. Descriptions, which illustratively demonstrate the significance of sink-hole ponds, can tell us a lot about the stress because of deficiency of water. After World War II, sink-hole ponds became overgrown; recently, the reconstruction of those significant elements of the Karst cultural landscape began.

KEY WORDS

Karst, water, sink-hole ponds, village community, cattle, watering place, drought, water hole, well, mayor, project, constructions

* Članek je nastal v okviru projekta "1001 kal – 1001 zgodba o življenju" (PPS INTERREG IIIA Slovenija-Italija, 2004–2006). Prijavitelj projekta je Zavod Republike Slovenije za varstvo narave s svojo območno enoto v Novi Gorici, sodelovalo pa je še šest partnerjev iz Slovenije in Italije. Projekt se je na slovenski strani izvajal v Goriški in Obalno-kraški statistični regiji, na italijanski strani pa so sodelovali partnerji iz Tržaške pokrajine. Projekt se je začel 1. junija 2005, zaključil pa 15. decembra 2007. Namen projekta je bila obnova vodnih zajetij, kalov na območju Krasa in drugih predelih zahodne Slovenije ter s tem ohranjanje kulture dediščine in biotske raznovrstnosti.

Kali – prvobiten element kraške kulturne krajine?

Kraški svet je bil od nekdaj poznan kot območje, kjer vladata pustinja in kamen. V zimskih časih je brila mrzla burja, ki je že tako nevhvaležno življenje še bolj oteževala. Četudi je Kras znan kot puščobna in neprijetnosti polna pokrajina, pa ni bil vselej takšen.

Vse do približno 14. stoletja so Kras prekrivali dokaj obsežni hrastovi gozdovi, ki so ohranili svoje mesto v kolektivnem spominu prebivalcev dežele. Sečnja gozdov je pravi pogon doživela z dovoljenjem kralja Maksimilijana iz začetka 16. stoletja, ki je Tržačanom dopustilo sekati hraste v gozdovih kraških gospostev Devin, Postojna, Rihemberk in Švarcenek. K izginotju gozdov pa so s sekanjem rastnih vršičkov in pašnjo drobnice izdatno prispevali tudi kmetje sami.¹

Šele konec 19. stoletja, ko se je začelo intenzivno pogozdovanje, je Kras začel počasi spreminjati svojo podobo. Prav nič nas zato ne sme presenetiti, da so novoveški, pa tudi sodobni pisci, opisovali Kras kot prazno in pusto deželo. Posebej slikovit opis je razmeroma zgodaj, že konec 17. stoletja, ponudil polihistor Janez Vajkard Valvasor. V svoji Slavi vojvodine Kranjske takole opisuje kraško krajino: *"Kraška dežela, s čimer se razume ves Kras, ki sega od Lož in Senožec do Jadranskega morja. Zemlja je tu vsa izredno kamnita. [...] Ponekod se sicer da videti nekaj milij daleč, a sama sivina, zelenja pa nič, ker je vse s kamenjem pokrito. Kljub temu raste v nekaterih krajih med kamni najlepša in najplemenitejša trava, ki rabi živini za pašo; zakaj prebivalci redijo ponekod prav mnogo živine."*² V prikazu pokrajine se je posvetil tudi drugim značilnostim, med katerimi je prav posebej izstopalo pomanjkanje površinske vode. Kot je zapisal: *"Marsikje primanjkuje prebivalcem vode, da, čisto brez nje so. V raznih krajih imajo mlake ali luže, ki se natečejo ob dežju; če taka deževnica poleti dolgo stoji, postane krvavordeča. Kadar dolgo ni dežja, stoji vedno kmet iz vasi, ki ji pripada luža, na straži ter varuje in brani, da ne bi morda prišli iz drugih vasi in vzeli vodo."*³

Preskrba z vodo je tudi v naslednjih stoletjih predstavljala pereč problem, s katerim so se soočali prebivalci Krasa. O težavah, ki so jih imeli, so pogosto poročali tudi uradnim institucijam. V poročilu o vodni preskrbi za občino Štanjel iz začetka 20. stoletja zasledimo: *"Vodnjak je potreben zaradi potreb domačinov, še pa zaradi ubogih popotnikov, kateri iz vipavskih vasi težka bremena po stanjelskem hribovju nosijo; bodisi sadje, mleko in druge pridelke. Bodisi da prodajajo ali pa v Trst odnosijo. Še bolj*

*žalostno je bilo ko so prišli vojaki; prisiljeni so bili piti vodo iz živinskega kala."*⁴

Navedena sestavka govorita torej o problemih, ki so jih imeli prebivalci Krasa pri zagotavljanju zadostne količine vode za preživetje tako ljudi kot živali. V obeh prispevkih se poleg tega pojavlja tudi element, ki še dandanes označuje kulturno krajino Krasa. Že pri Valvasorju srečamo pričevanje o mlakah, iz katerih se je napajala živina in ki so jim domačini pravili kali. Članek iz Štanjela nam razkrije dejansko stisko prebivalcev, ki so se morali ob odsotnosti pitne vode iz vodnjakov, posluževati tiste umazane, ki je bila namenjena napajanju živine.

Podobne razmere srečujemo tudi po drugih vaseh tedanjega časa in prav gotovo je, da so kali, prvenstveno sicer namenjeni napajanju živine, v časih hude suše, predstavljali tudi uteho ljudem.

Gradnja kalov

Kali so kot element, zgrajen v interakciji med naravo in človekom, bistveno prispevali k oblikovanju podobe kraške kulturne krajine. Običajno so stali v vaseh ali blizu njih, najdemo pa jih tudi ob poteh, po katerih so gnali živino na pašo. Brez kala si kraške vasi pravzaprav ne moremo niti predstavljati, saj so potrebe živinoreje zahtevale zadostno količino vode, ki jo je na Krasu močno primanjkovalo.⁵

Kali so bili večinoma postavljeni ob poteh, tako da se je ob dežju stekala vanje voda iz jarkov in kanalov. Jarke so seveda redno urejali in čistili, saj so si prizadevali, da bi živina imela na razpolago čim bolj čisto vodo. Tudi voda v kalih je kaj hitro postala umazana, zato so se morali vaščani dogovoriti, kako bo potekalo čiščenje. Večja dela so opravljali kar skupaj, na robuti, spomladi pred začetkom del na poljih. Vaški župan je po dogovoru z gospodarji določil dan in razporedil delavce ter naročil orodje. Po vrstnem redu, od hiše do hiše, so oznanjali robute. Kal so delavci popolnoma izpraznili, odstranili vse rastlinje, z lopatami pa tudi vse blato. Nastrgano blato so po koncu robute ponekod prodajali kot gnojilo.⁶

Zgodovinski pregled do druge polovice 19. stoletja

Prvi zares celovit opis krajine, ki je zajemal tudi kale, je bržkone opravil Janez Vajkard Valvasor. Njegovi prikazi gotovo govorijo o vodnih zajetjih, ki so precej starejša in so jih ljudje začeli uporabljati že dolgo pred njegovim obiskom dežele.

¹ Panjek, *Človek, zemlja, kamen in burja*, str. 76.

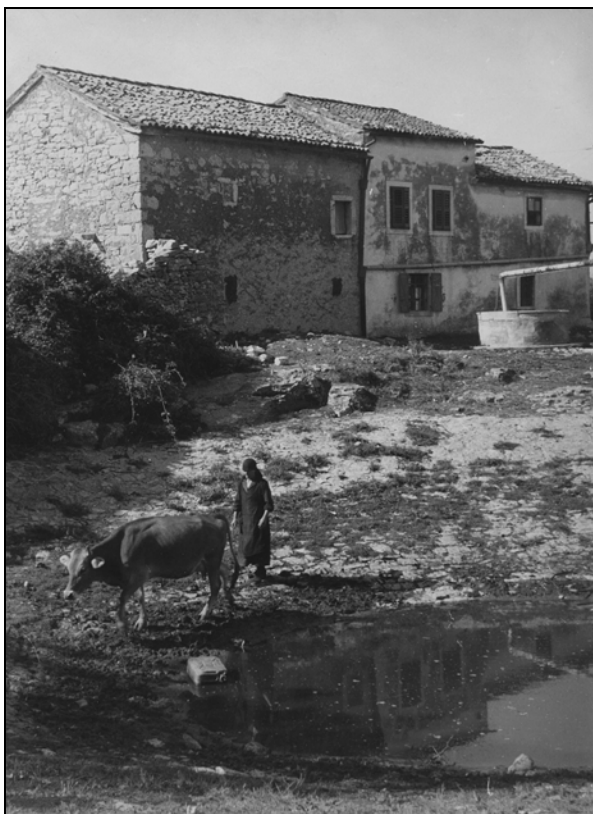
² Valvasor, *Slava vojvodine Kranjske*, str. 48.

³ Prav tam.

⁴ SI PAK, KP 633, š. 473, Preskrba z vodo 1871–1914, dopis občine Štanjel c. kr. okrajnemu glavarstvu v Sezani, 21. 8. 1909.

⁵ Tončič Štrancar, *Izviri, vodna zajetja in kali*, str. 305.

⁶ Prav tam, str. 306.

Kal v Gabrovici (fotografijo hrani Slovenski etnografski muzej, SEM).

Začetke zbiranja vode v kalih je zaradi pomanjkanja pisnih virov iz starejših obdobij zelo tvegano določiti. Napajališč se je namreč posluževalo zlasti nepismeno kmečko prebivalstvo, ki je potrebovalo vodo za svojo živino. Fevdalci, ki so zapisovali obveznosti podložnikov v urbarje, najverjetneje niso vodili evidence o kalih, saj je bila njihova skrb zgolj ta, da so prisilili podložnike v redno plačevanje dajatev. Dejanskih dokazov o izvoru in potrebi po kalih torej ni, so le hipoteze, ki merijo na povezanost zbiranja vode z začetki živinoreje.⁷

Uveljavljanje ustaljenega načina življenja skupaj z gospodarstvom, temelječim na poljedelstvu in živinoreji, se na našem območju ponavadi umešča v čas gradišč oziroma kaštelirjev. Nenehni spopadi so okrog leta 1800 pr. Kr. prebivalce tedanjega Krasa pregnali v hribovita območja, kjer so si zgradili utrdbe in se ukvarjali s pastirstvom. Prav v tem času naj bi se zaradi potreb živine tudi začelo namensko zbiranje vode v naravnih kotanjah. Omenjene domneve so lahko sicer pretirane, saj ne temeljijo na resničnih dokazih, a vseeno lahko sklepamo, da je bila povezanost med živinorejskim načinom življenja in zagotavljanjem potrebne vode za živino pomembna.⁸

V času rimskih osvojitvev območje ni doživelo večjih sprememb. Kljub temu, da je Tergeste (Trst) leta 46 pr. Kr. postal rimska kolonija in njegovi prebivalci s tem pravi rimski državljani, to ni imelo velikega vpliva na okoliški prostor, ki je še naprej ostal poseljen z neuklonljivimi keltskimi in ilirskimi plemeni. Obdobje razcveta, ki ga je nekoliko kasneje doživljal Trst, je močno pripomoglo tudi k razvoju zaledja. Mnogi podeželani so se preživljali z gradnjo veličastnih stavb v Trstu in Štivanu, pa tudi z izvozom vina, gojenjem zdravnih rastlin, prevozom vode itn.⁹

Z vzpostavitvijo prometnih povezav, predvsem lokalnih in cesarskih cest, so poseben pomen verjetno dobili tudi kali, ki so postali pravzaprav vir preživetja upehane živine popotnikov in trgovcev. Vlogo nekakšnih "bencinskih postaj" so obdržali tudi v furmanskih časih, ko so ob njih začele rasti gostilne.¹⁰

Srednji vek verjetno ni prinesel nobene posebne prelomnice v življenje, ki je bilo povezano z uporabo kalov. Domnevamo lahko, da so še vedno igrali veliko vlogo v preskrbovanju tako domače kot tovarniške oziroma trgovske živine. Svet je postajal trgovsko čedalje bolj povezan in temu se je, z usmerjanjem v neagrarnost, začelo prilagajati tudi kmečko prebivalstvo.

Cestne povezave se okrepijo s t. i. Ljubljansko (kraško) cesto, ki je v 15. in 16. stoletju sodila med važnejše evropske magistrale in je povezovala Ogrsko preko današnjega slovenskega ozemlja z Italijo. Tekla je tudi skozi Vipavo, stičišče prometnih poti, kamor je ob koncu srednjega veka pripeljala pomembna tovarniška pot z Gorenjske preko Škofje Loke, Žirov, Godoviča, Črnega Vrha in Cola ter se nadaljevala proti Štanjelu čez Kras v Trst, Devin ali Štivan. Ceste so bile povečini slabo vzdrževane, zato je bila prevladujoča oblika prometa tovarništvo, predvsem s konji in govedom.¹¹

Potreba po vključevanju agrarnega prebivalstva v trgovino je zrasla tudi zaradi kopičenja podeželskega prebivalstva, ki je imelo zelo malo (kajzarji) ali pa celo nič zemlje (gostači). Proces drobljenja kmečkih posesti je bil dolgotrajen in mu lahko sledimo praktično od 16. stoletja vse do zemljiške odveze. Po eni strani je razvoj torej tekkel v smer trgovskega udejstvovanja kmečkega prebivalstva, po drugi pa v večje izkoriščanje zemlje. Pritisk na zemljo se je povečal zaradi domnevne rasti prebivalstva in začasnega ali trajnejšega upadanja dohodkov od neagrarnih dejavnosti. Kraško podeželje je še večje spremembe doživljalo skozi 19. stoletje, ko ga je zajel pravi preplet pomembnih preobratov, ki so odločilno zaznamovali

⁷ Ciglič, Kal, puč, lokva, vaška, str. 122; Gaberc, Brez vode nam živeti ni, str. 15.

⁸ Cannarella, *Il Carso della Provincia di Trieste*, str. 44.

⁹ Morato, *Svet na meji Repentabor*, str. 10–12.

¹⁰ Gaberc, Brez vode nam živeti ni, str. 15.

¹¹ Belingar, Voda v življenju Kobjeglavcev in Tupelčanov, str. 448.

življenje prebivalcev. Poglavitni vpliv lahko pripišemo naglo razvijajočem se Trstu, ki je že vse od 1719, ko je bil razglašen za svobodno luko, doživil pravcati preporod. Izgradnja Južne železnice, ki je Trst povezala s prestolnico Dunajem, je dodatno pospešila celotno dogajanje in s tem odločilno prispevala k vse večjemu gospodarskemu uveljavljanju in industrializaciji Trsta. Rast mesta je privedla do razvoja celotnega zaledja, ki je svojo nišo našlo v gospodarskih dejavnostih, ki so odločilno pripomogle k izgradnji uspešnega pomorskega središča. Kraševci so se tako začeli zaposlovati v kamnolomih in s tem poskrbeli za zagotovitev gradbenega materiala za hitro rastoče mesto. Ovcjerejo, nekoč poglavitno živinorejsko panogo, so začeli zaradi svetovne konkurence s tekstilom nadomeščati z govedorejo. Slednja je bila bolj prilagojena potrebam tržaškega prebivalstva, ki je pričelo povpraševati po mleku in mlečnih izdelkih.

V drugi polovici 19. stoletja doživi kraška krajina še eno pomembno preobrazbo. Začne se pogozdovanje Krasa s črnim borom in s tem proces, katerega posledice so vidne še dandanes.¹²

Nekateri vidiki dogajanja ob koncu 19. in v 20. stoletju

Kljub velikim spremembam, ki jih je doživljalo kraško podeželje, izgledajo kali kot nekakšen nemi opazovalec celotnega dogajanja, ki svoje oblike in namembnosti zlepa ni spremenil. Spreminjanje strukture in izgleda podeželja je sicer imelo močan vpliv na celotno preskrbo z vodo, a prav tolikšen, če ne celo večji vpliv so imeli politični odnosi znotraj naše skupnosti in razmerje med skupnostjo in državo oziroma med podložniki in fevdalci vse do zemljiške odveze. Pravzaprav sta oba vidika neločljivo povezana, saj so o spreminjanju krajine odločali tudi ljudje, spremenjena krajina pa je nato povratno vplivala na njihovo življenje. Kljub temu se bomo v nadaljevanju ukvarjali zlasti z drugim vidikom, kar pa nikakor ne pomeni, da lahko prvega kakor koli zanemarimo. Zaenkrat lahko z gotovostjo rečemo le, da je povezava med rabo kalov in spreminjanjem kraške krajine premalo poznana in bi jo bilo vredno bolj raziskati.

Vprašanje preskrbe z vodo je od nekdaj zadevalo vaško skupnost, ki je običajno nosila tudi vse pristojnosti povezane s tem. Mogoče je, da so pred 19. stoletjem obstajale oblike fevdalnega urejanja vodne preskrbe, a o tem ne moremo biti prepričani. Virov s tega področja, kot že rečeno, močno primanjkuje. Konec 19. stoletja je v tem oziru verjetno predstavljalo prelomnico, saj se je začela v reševanje problema vpletati tudi javna oblast. Od posameznih vaških občin so zahtevali popise preskrbovanja z

vodo, na podlagi teh popisov pa bi država dobila informacije o vodni preskrbi ter morebiti odločila o gradnji nove infrastrukture.

Odredba, ki jo je leta 1902 izdalo Sežansko okrajno glavarstvo,¹³ je od vseh pripadajočih občin zahtevala natančne podatke o preskrbi z vodo v krajih, ki so jih občine pokrivalo: *"Vsem županstvom političnega okraja sežanskega. Za imeti na razpregledu razmere preskrbljevanja pitne vode zaukazujem v 14 dneh točko za točko poročati."*¹⁴ V poročilu so morali župani vaških občin navesti, kakšno je stanje kalov, koliko je v občini občinskih (komunskih) vodnjakov in ali voda iz vodnjakov zadostuje potrebam prebivalstva. Okrajno glavarstvo se je želelo tudi prepričati, ali je bila voda, ki so jo pridobivali iz vodnjakov zdravstveno primerna. Občina pa je poleg tega morala omeniti tudi število občinskih studencev, ki jih je premogla in navesti ali poseduje tudi vodovod.

Vprašanje o kalih se je glasilo takole: *"1) ali se preskrbljevanje pitne vode z odprtimi kali vrši, ali so isti obzidani, ali iz izkopanjem zemlje delani, ali se iste ob enem kot napajališča rabi, in koliko je takih kalov v vaseh tamkajšnje občine."*¹⁵

Odgovori, ki so jih župani poslali okrajnemu glavarstvu v Sežani, nam marsikaj povedo o preskrbi z vodo, še posebej pa o težavah, s katerimi so se vaščani soočali zaradi pomanjkanja le-te. Podatki nudijo tudi veliko informacij o kalih, saj so morali župani zapisati, kako so bili ti zgrajeni ter kako in za kakšne namene so jih vaščani uporabljali. V poročilu iz Slivnega zasledimo precej natančen opis stanja kalov ter njihove uporabe: *"... v občini Slivno obstoji 5 kalov, in sicer v Slivnem 4 štirje. 2 dva za ljudi in 2 za živino. Kali za ljudi so oddaljeni od vasi 1200 metrov v iste kale pride voda deževnica, katera se nabere po poteh in stezih sploh vsa teče navzdol in spere in pobere vso nesnago pred sabo in nese v kal, ker kali so popolnoma odperti ni za branjeno nobenemu blatu in smetem. Enako je za živino, eden je oddaljen od vasi 1200 metrov, drugi pa 2000 metrov. Ista napajališča sta v slabem stanju, ker vsi odpadki grejo naravnost v kal in živina ponavadi brede in ljudstvo ponavadi še vso nesnago v isti živinski vodi opere. Da v času poletja voda popolnoma gerda in smerdeča in ne zdrava in večkrat se je pripetilo, da je vode za ljudi zmanjkalo, da se jo je vozilo iz Štivanana..."*¹⁶ Poročilo občine Slivno

¹³ Upravni organ, ki je bil ustanovljen leta 1867. Obsegal je 25 občin in je bil poleg goniškega, tolminskega in gradiškega okrajnega glavarstva eden izmed sestavnih delov Poknežene grofije Goriške in Gradiške.

¹⁴ SI PAK, KP 633, š. 473, Preskrba z vodo 1871–1914, dopis Sežanskega okrajnega glavarstva županstvu istega političnega okraja, dopis št. 11810, 13. 10. 1902.

¹⁵ SI PAK, KP 633, š. 473, Preskrba z vodo 1871–1914, dopis Sežanskega okrajnega glavarstva županstvu istega političnega okraja, dopis št. 11810, 13. 10. 1902.

¹⁶ SI PAK, KP 633, š. 473, Preskrba z vodo 1871–1914, dopis občine Slivno sežanskemu okrajnemu glavarstvu, dopis št. 559, 2. 11. 1902.

¹² Panjek, *Človek, zemlja, kamen in burja*, str. 68–95; Davis, *Vzpon z dna*, str. 70.

Kal v Gabrovici (fotografijo hrani SEM).

nam razkrije kar nekaj pomembnih drobcev, ki se dotikajo vprašanja o stanju kalov. Že na začetku smo omenili, da so obstajali tako kali za ljudi kot tisti, namenjeni živini. V občini Slivno ni bilo nič drugače. Dopis pa nam razkrije, da voda v kalih za ljudi ni bila tako čista, kot bi morda mislili. To gre najverjetneje pripisati dejstvu, da kali niso bili ograjeni z zidom, ki bi preprečeval vdor nesnage in smeti. Omeniti velja, da Slivno ni bil osamljen primer, ki bi se srečeval s tovrstnimi težavami, do podobnih problemov je namreč prihajalo tudi v drugih kraških vaseh.

V dopisu iz Pliskovice tako zasledimo: "Preskrbljevanje pitne vode se vrši le z odprtimi kali, ki so v zemlji izkopani, ki služijo za napajališče in perilo, takih kalov je šest, ki so sploh vsi nesposobni v zdravstvenem obziru ..."17 Podobne preglice so imeli tudi v vasi Selo: "Vže pred več leti mislili so posestniki v vasi Selo, občina Štjak, v Sežanskem političnem okraji napraviti si prepotrebno šterno /:vodnjak:/. Šterne namreč ni tu nobene. Isto nadomestuje neka jama, v kojoj se steka za časa dežja voda iz ceste. In ta mlakuža je naš edini vodnjak! Tu poleti voda kar smrdi ter po njej mrgoli raznovrstnih golazni. Koj za dežjem je pa tako umazana in blatna, da se človek mora čuditi, kako ljudje še dandanašnji zamorejo uživati tako vodo."18

Pomanjkanje pitne vode je predstavljalo enega

izmed poglavitnih problemov Krasa, zato so se bili ljudje v času hudih suš prisiljeni posluževati umazane vode iz kalov. V začetku 20. stoletja so bili občinski oziroma *komunski* vodnjaki sila redki, prav tako pa tudi zasebni, ki so si jih lahko privoščili zgolj premožni vaščani. Ob upoštevanju dejstva, da je površinskih voda na Krasu izredno malo, nas tako prav nič ne sme čuditi, da so ljudje v poletnem obdobju pogosto uporabljali vodo iz živinskih kalov.¹⁹

Kal v Obrovu (fotografijo je posnel Boris Orel leta 1955, hrani jo SEM).

17 SI PAK, KP 633, š. 473, Preskrba z vodo 1871–1914, dopis občine Pliskovica sežanskemu okrajnemu glavarstvu, dopis št. 552, 15. 11. 1902.

18 SI PAK, KP 633, š. 473, Preskrba z vodo 1871–1914, dopis občine Štjak slavnemu c. kr. namestništvu v Trstu, 4. 12. 1901.

19 Dolce, *Stagni carsici*, str. 29.

Z njo so si običajno gasili žejo, posluževali pa so se je pa tudi pri kuhanju in pranju perila. Ker je bila stoječa voda polna nesnage, so ljudje marsikdaj staknili kakšno bolezen, na primer tifus ali krvavo grizo. Dopis iz Pliskovice navaja te težave: *"V vasi Pliskovica je pomanjkanje pitne vode od leta do leta tem večje, zaradi tega so tukajšnji občinarji najsi bode v poletnem ali zimskim večkrat prisiljeni se služiti z pitno vodo iz kalov in lokev, v katere se lovi voda iz poti in pašnikov, ter se vsled uživanja te vode v tukajšnji občini večkrat pojavljajo nalezljive bolezni to je Typhus in druge trebušne bolezni."*²⁰

Voda v kalih je bila zaradi prevelike onesnaženosti marsikdaj neprimerna tudi za napajanje same živine. Občinski veljaki iz posameznih vasi so se pogosto pritoževali nad težavami, s katerimi so se srečevali vaščani pri napajanju živine. Omenjali so, da je voda smrdeča, umazana in često prav krvava ter da je še živali nočejo piti. Voda se je pomešala z vsemi umazanijami, ki so pritekale po poljskih poteh in kolovozih. Velikokrat se je v kalih znašla tudi gnojnica, ki je že tako postano vodo le še bolj onesnažila. Priloga k dopisu iz občine Sežana je vsebovala tudi podatke o stanju vode v kalih: *"V tukajšnji občini je 14 kalov, ki držijo vsi skupaj ca 28560 hl. Voda se steka vanje s potij in ker so nekateri v bližini vasi, je voda jako nesnažna in smrdljiva, ker se pomeša z gnojnico. Pri napajanju stopa živina v vodo, ker ni korit iz katerih bi se napajala. Ob semenjskih dneh se opaža, da živina, ki prihaja iz krajev, kjer je dobra voda, ne mara piti vode iz tukajšnjih kalov, tudi če je žejna. Ob času suše je voda še bolj usmrajena in tudi te primanjkuje tako da živina trpi žeje."*²¹

Podobne pritožbe so prihajale tudi iz drugih vasi, na primer iz Velikega Dola: *"Občina velikodolska, ki ima okoli 130 repov živine ne razpolaga z nobenim primernim napajališčem. Živino je treba napajati v takozvanih kalih, ki pa imajo po navadi tako pokvarjeno vodo, da se žival čestokrat brani jo piti."*²²

V času hude suše so tudi kali presahnili, vasi pa ostale popolnoma brez vode, kar je pomenilo da so morali ljudje to osnovno življenjsko dobrino poiskati v sosednjih krajih. Ogorčeni prebivalci občine Ležeče so takole izrazili svojo zgroženost nad razmerami: *"... Ta vas trpi pomanjkanje vode, kakor malokatera. [...] Na gmajni je par luž za napajanje živine, ki se po letu hitro posuše, a po zimi premrzne voda do tal. Ljudje so torej bili navezani na vodo Reko, ki teče ½ ure oddaljena v Škocjanske jame. Do te vode*

*pa pelje tako strma pot, da je nevarna ljudem in živini in ker je lega tako strma, je zastoj misliti, da bi se moglo zboljšati. Ta voda pa ni pitna niti zdrava, kajti pri letošnjih vojaških vajah so jo zdravniki vojakom prepovedali."*²³

Kraška puščobnost je ponovno prišla do izraza. Zgodilo se je, da so še tako dobro urejeni in utrjeni kali, ki so predstavljali nekakšno pribežališče v sušnih časih, nemalokrat presahnili. Kraševci so se morali torej najprej soočiti s problemom umazane, kalne vode, nato pa še s pravim pomanjkanjem same vode. Avstrijska vlada se je dodobra zavedala teh težav, zato je pomagala pri gradnji novih občinskih vodnjakov in napajališč za živino. Na podlagi javnih razpisov je nudila tako finančno kot strokovno podporo pri gradnji. Razpisi so potekali preko Cesarsko-kraljevega namestništva v Trstu ali političnega okraja z uradom v Cesarsko-kraljevega okrajnega glavarstva v Sežani. Občina je bila lahko deležna tudi deželne podpore prek deželnega odbora.²⁴

Kali so še vedno obdržali svoj pomen kot napajališča za živino, poleg njih pa so začeli graditi tudi napajališča v obliki korit. V tem času je bilo ob pomoči državnih organov zgrajenih tudi precej novih kalov. Vaščani so bili z doterdanjimi pogosto nezadovoljni, bodisi zato ker je bila voda v njih umazana bodisi zato, ker so v sušnih časih presahnili. Postavitev novih kalov lahko torej umestimo v čas, ko je začela avstro-ogrska država urejati preskrbo z vodo in je pri tem tako finančno kot strokovno pomagala vaščanom, ki so si prizadevali zgraditi novo infrastrukturo. Poročilo iz Velikega Repna nam razkrije, kakšne preglednice so povzročali kali, ki so bili po mnenju vaščanov docela neprimerni: *"...Ker je bila [občina Veliki Repen op. a.] za vsako poprej podeljeno podporo visoki vladi hvaležna, sedaj tudi upa, da ji bode le-ta sedaj pomagala s zdatno podporo pri zgradbi novega napajališča v Vogljah že iz razlogov: 1) da so dosedanji trije bolj lužam podobni komaj 500 hl vode držeči kali v največji potrebi – ob suši – popolnoma suhi ..."*²⁵

Županstva sežanskega okrajnega glavarstva večinoma niso razpolagala z zadostnimi sredstvi, da bi si lahko sama postavila svoje vodnjake in napajališča. Pomoč so zato skušala najti pri organih avstrijske vlade, ki so tedaj ponujali podporo. Na njih so se obračali s prošnjami, ki so bile pogosto pomanjkljive in čustveno obarvane. Običajno niso predstavili problema pomanjkanja vode z dejanskimi podatki, na podlagi katerih bi lahko država ugotovila, kakšno je stanje z vodo v posameznih krajih. V spisih so tarnali nad kvaliteto vode, ki naj bi povzročala bolezni

20 SI PAK, KP 633, š. 471, Preskrba z vodo 1901–1921, dopis Pliskovice okrajnemu glavarstvu v Sežani, dopis št. 54, 24. 1. 1911.

21 SI PAK, KP 633, š. 473, Preskrba z vodo 1871–1914, priloga k dopisu občine Sežana okrajnemu glavarstvu v Sežani, priloga k dopisu št. 3973, 9. 11. 1905.

22 SI PAK, KP 633, š. 473, Preskrba z vodo 1871–1914, dopis občine Veliki Dol okrajnemu glavarstvu v Sežani, dopis št. 382, 5. 9. 1907.

23 SI PAK, KP 633, š. 471, Preskrba z vodo 1901–1921, dopis občine Ležeče c. kr. namestništvu v Trstu, 28. 11. 1901.

24 Belingar, Voda v življenju Kobjeglavcev in Tupeljčanov, str. 439.

25 SI PAK, KP 633, š. 471, Preskrba z vodo 1901–1921, dopis občine Veliki Repen c. kr. namestništvu v Trstu, 1. 6. 1903.

in objokovali revščino svoje vasi, ki naj si izgradnje občinskega vodnjaka ali napajališča ne bi mogla privoščiti. Glavna pomanjkljivost njihovih prošenj je bila odsotnost kakršnih koli predvidenih stroškov, načrtov nove infrastrukture in natančnega opisa vodnega stanja v občini. Najpogosteje so bili njihovi sestavki napisani v slogu čustveno zaznamovanega pritoževanja nad razmerami, ne pa dejanskega opisa stanja in predloga rešitve. Dober primer take prošnje lahko vidimo v pismu občine Štjak Cesar-sko-kraljevemu namestništvu v Trstu: *"... A žali Bože, ko so se bili tamošnji posestniki pred leti ravno združili, ko so mislili ravno vodnjak si napraviti, pograbila jih je enega za drugim nemila smrt, skoraj vsi so šli v prezgodnji grob. Ostale so tu šele cele vrste nedoraslih sirot, ki so sicer vedele, znale, da so njih očetje nameravali napraviti si vodnjak, vedele so tudi, da zagotovo tudi njim nezdrava mlakužna voda iz jame, ki je njih očete spravila v prezgodnji grob, škoduje, a nedorastle v nepopisni revji in bedi živeče sirote niso zamogle nikakor s svojimi šibkimi rokami si same vodnjaka napraviti. A sedaj, ko so zgoraj omenjene sirote dorastle v močne mladeniče, so isti dasi ubogi, dasi še mladi takoj se izedenili, da spolnijo sklep svojih prerano umrlih očetov, to je da napravijo si prepotrben vodnjak, da bi tudi njih, kakor njih očetov zauživanje nezdrave, smrdljive vode ne spravilo v prezgodnji grob. [...] Ker, kakor naša občina sploh, posebno še vas Selo je zadnja leta gmotno skoraj popolnoma propadala, tega pa je kriva deloma trtna uš, ki je skoraj vse trtne nasade uničila, deloma pa smrtna kosa, ki je v vasi Selo skoraj vse hišne gospodarje spravila v prezgodnji grob. Dohodkov ni tu skoraj nič. Revščina raste, se razširja od dne do dne bolj. [...] Ker pa ljudstvo z denarom ne zamore mnogo pomagati, ker deželna podpora ne bode nikakor zadostovala, ker je zgoraj omenjeni vodnjak v zdravstvenem oziru, kakor tudi glede požara, ker hiše so tam večinoma s slamo krite in poleti pri hudi suši se še ona jama posuši, ter morajo hoditi cele pol ure hoda pod hrib po vodo, nujno potreben, se podpisano županstvo uljudno obrača do c. kr. vlade, da bi tudi ona blagohotno z kolikor mogoče veliko svoto priskočila revežem na pomoč, da bi ta toliko potrebni vodnjak izvršili, da bi tudi njih kakor njih očetov zauživanje slabe vode ne spravilo v prezgodnji grob."*²⁶

Kopica pomanjkljivih prošenj za gradnjo napajališč in vodnjakov je izzvala avstrijske državne organe, da so izdali okrožnico, v kateri so natančno določili, kaj morajo vsebovati prošnje, da jih lahko odobrijo. Cesarsko-kraljevo okrajno glavarstvo je bilo dolžno pregledati vsako poslano prošnjo in jo nato, če je bila ustrezna, posredovati namestništvu v Trst. Okrožnica je velevala, da mora biti vsaki prošnji priložen tudi redni načrt in proračun. Pri pre-

sojanju projektov so se organi držali naslednjih načel: vodnjaki niso smeli biti združeni z napajališči, naprave, ki bi oddajale pitno vodo za ljudi, so morale biti pokrite, pri napajališčih je bilo potrebno zgraditi korito ločeno od kamenice, da se ta ne bi onesnažila. Prosilci so od načel lahko odstopili le v izjemnih primerih, kar pa so morali posebej utemeljiti. Vsaki prošnji so morali priložiti dokaz, da so sredstva že skušali pridobiti oziroma da jim je bila podpora deželnega odbora že podeljena. Priložiti so morali tudi sejni sklep občinskega zastopstva, s katerim se je občina zavezala kriti stroške, ki jih ne bi pokrila podpora. V prošnji je morala občina navesti tudi natančno število prebivalcev in živine. Občina, ki je že dobila podporo za izgradnjo vodnjakov ali napajališč, je morala o tem poročati okrajnemu glavarstvu v Sežani. Glavarstvo je moralo namreč biti obveščeno o napredku subvencioniranja vodne infrastrukture.²⁷

Začetek 20. stoletja je torej pomenil čas, ko so državne strukture pripomogle k izboljšanju vodne preskrbe na Krasu. Koliko novih občinskih vodnjakov in napajališč za živino je bilo zgrajenih v tem času, ne vemo, lahko pa z gotovostjo rečemo, da se je oskrba z vodo precej izboljšala. Z boljšo vodno infrastrukturo so lahko ljudje veliko bolje zavarovali pred hudimi sušami, ki so Krasu pretile v poletnem času. Čistejša voda ni bila na voljo le ljudem, ampak tudi živalim, ki so imele na razpolago nove in obnovljene kale ter napajališča v obliki korit.

Žapisi nadinženirja Cesarsko-kraljevega namestništva v Trstu, Karla Obersta, nam povedo marsikaj o poteku obnavljanja ter gradnji novih kalov in napajališč. V nadaljevanju se bomo osredotočili na njegov projekt v Dutovljah, v katerem je zelo nazorno prikazal, kakšno je bilo stanje vodne preskrbe, poleg tega pa je predstavil tudi projekt gradnje novega napajališča. Na podlagi podatkov, ki jih je ponudilo županstvo, je zapisal, da je bilo v Dutovljah okrog 500 glav goveje živine, za katero pa naj ne bi bilo primerno poskrbljeno. Živina se je napajala v umazanih kalih, ki so bili bolj podobni mlakužam ter v enem novejšem, čistejšem kalu. Rezervoar, ki so ga nameravali zgraditi, bi moral, po mnenju Obersta, zaradi številčnosti živine in pomanjkanja vode imeti kapaciteto najmanj 16000 hektolitrov. V nadaljevanju sestavka se je obregnil tudi ob kal, ki se je nahajal v predelu vasi imenovanem Dolganija in je bil s svojimi 500 hektolitri premajhen, da bi zadovoljil potrebe živine. Poleg tega je bil kal po mnenju nadinženirja sila pomanjkljivo zgrajen. Povrh vsega pa je bil še odprt, kar je pomenilo, da se je vanj stekala vsa nečistoča iz poti in kolovozov. Kal je bil zgrajen tako, da je vanj lahko segla zgolj živina

²⁶ SI PAK, KP 633, š. 473, Preskrba z vodo 1871–1914, dopis občine Štjak slavnemu c. kr. namestništvu v Trstu, 4. 12. 1901.

²⁷ SI PAK, KP 633, š. 474, Preskrba z vodo 1871–1914, okrožnica sežanskega okrajnega glavarstva, namenjena občini istega političnega okrajja, dopis št. 6904, 10. 8. 1891.

iz enega predela vasi, za drugi del je bil nedosegljiv. V kalu se je v času padavin nabralo precej vode, zato je Karl Oberst predlagal, da bi kal razširili. Občinskim veljakom je tudi svetoval, da bi bilo v južni predel vasi primerno napeljati cevi iz kala, ki je ležal v Dolganiji.²⁸

Na podlagi zapisa Karla Obersta lahko sklepamo, da je bila skrb za vodno infrastrukturo dokaj intenzivna in ni spregledala nobenega vidika vodne preskrbe. Upoštevala je tako potrebe ljudi kot živine in poleg gradnje vodnjakov zagotovila tudi nova napajališča in obnovitev ali razširitev starih kalov. Ne glede na to, da so bili številni kali deležni popravila ter da so nekatere zgradili popolnoma na novo, to še ni pomenilo, da kalov ni bilo potrebno vzdrževati.

V začetku smo omenili, da je bilo kale potrebno redno čistiti, kar so običajno izvajali s tako imenovanimi robutami. Slednje so običajno potekale tako, da je župan po dogovoru s posestniki določil dan, ko naj bi se čiščenje izvedlo. Bile so obvezne, kdor se je ni udeležil, je moral občini plačati eno "žrnado". Kljub dozdevni preprostosti opravila robute niso vedno potekale najbolj gladko, saj je marsikdaj prihajalo do sporov med posestniki in županom.

O napetih odnosih med vaščani priča tudi listina, ki jo je županstvo v Škrbini poslalo okrajnemu glavarstvu Sežana. Župan se je tako kot običajno s posestniki posvetoval za čiščenje kala. Robuta je bila predvidena v času, ko je bilo malo poljskega dela, a veliko blata v kalu. Potrebno je bilo očistiti kal in odstraniti kamenje, ki se je nabralo v njegovi okolici ter pripeljati ilovico, zemljo in gramoz, da bi lahko začeli s delom. Vaščani so se skupaj z županom dogovorili, kdaj naj bi robuta natančno potekala. Kljub temu, da je župan spoštoval vse uradne postopke in je robuto najavil osem dni prej, se nihče od posestnikov ni udeležil dela. Županstvo se je moralo zaradi bojkota vaščanov poslužiti drugačnih sredstev. Odločilo se je oceniti predvidene stroške čiščenja, celotno vsoto razdeliti med posestnike in delo oddati na javni dražbi. Vaščani so pomislili, da utegnejo biti stroški čiščenja visoki, zato so se pritožili zoper ravnanje županstva. Slednje je zatrdilo, da je bila pritožba povsem neupravičena, saj je spoštovalo vsa pravila povezana s postopkom čiščenja kalov. Pojasnilo je, da so bili razglasi, ki so pozvali k robuti nalepljeni na občinski deski tako, kot so velevale norme in da bojkotu robute sledi dražba. Krivične obtožbe vaščanov so razhudile županstvo, ki je okrajnemu glavarstvu v Sežani skušalo pojasniti, da so pritožbe neupravičene.²⁹

Najbrž so bili spori v vsaki vaški skupnosti dokaj pogosti, predvidevamo pa, da niso ogrožali prvenstvene funkcije kalov, napajanja živine. Čeprav so bili kali v osnovi resda napajališča za živino, so imeli še nekatere druge, prav tako pomembne vloge. V gospodarskem življenju so se izkazali zlasti kot vir ledu, ki so ga Kraševci prodajali v Trst. Kopanje ledu iz pomrznjenih kalov je bilo težaško delo, ki sta ga običajno opravljala dva delavca. Na kalu sta zasekala *plabto* (1,5–2 metra širok in 6–7 metrov dolg kos ledu so okrog in okrog na 20 centimetrov široko zasekali s sekuro) tako, da se je ta ločila od preostalega ledu. Nato so *plabto* ravno tako s sekuro razsekali na manjše kose, ki so jih s cepinom (*rompinom*) povlekli do ledenic. To so bile globoke okrogle in obzidane jame, ki so jih izkopali poleg kalov. Na vrhu ledenic so položili lepo obdelane kamne, da so lažje spuščali in nakladali led. Na dno so položili suho listje, nanj pa plast ledenih plošč. Led so nato pokrili z novo plastjo suhega listja in tako nadaljevali izmenjaje z ledom in listjem vse do vrha. Led je počakal v ledenici do poletja. Tedaj so ga naložili na voz, ga obdali s slamo ali listjem in ga peljali v Trst ali v senožeško pivovarno. V Trstu so ga običajno prodajali mesarjem, ribičem, pivovarjem, slaščičarjem, gostilničarjem. Takoj po prvi svetovni vojni so ledeničarstvo prepovedali, ker naj ne bi bilo higienično.³⁰

Kali so kot prostor srečevanj in prireditvev predstavljali eno izmed osišč družabnega življenja vaščanov. Temu je bil namenjen prav poseben prostor, ki je bil običajno zgrajen v neposredni bližini kala. Ob kalu so se zabavali tudi otroci, ki so v zimskih mesecih obuli z žebliji podkovane čevlje in se odpravili drsat. Nekateri so se znašli tudi tako, da so del obroča kolesa zavili na obeh koncih in z žico privezali na čevlje. Temu so rekli *patine*. Preden so stopili na led, so preverili, če je dovolj trden. Ledena površina je bila zaradi pogostih sunkov burje malce

Kal v Padričah (fotografijo brani SEM).

²⁸ SI PAK, KP 633, š. 474, Preskrba z vodo 1871–1914, predvidena izjave nadinženija c.kr. namestništva v Trstu, Karla Obersta, o projektiranem napajališču.

²⁹ SI PAK, KP 633, š. 474, Preskrba z vodo 1871–1914, dopis županstva v Škrbini okrajnemu glavarstvu v Sežani, 26. 4. 1903.

³⁰ Vardjan, Kal – starodavni zbiralnik vode, str. 36–38; Pregelj, *Rodik med Brkini in Krasom*, str. 166; Legiša, *Kraški kali nekoč in danes*, str. 137.

Kal v Sliozju (fotografijo je posnel Franci Šarf leta 1955, brani jo SEM).

nakodrana, kar pa je nadebudne drsalce le še bolj zabavalo. Veliko otrok se je v kalih, ki so bili nekoliko globlji, naučilo plavati. Starši niso smeli vedeti, da so se njihovi otroci odpravili plavat, saj so se bali, da bi kdo utonil.³¹

Včasih so se bojazni staršev uresničile in primerilo se je, da je otrok resnično utonil v kalu. Tomajski župnik Albin Kjuder v svojih zapisih omenja, da se je v Dutovljah neka deklica utopila v globokem obzidanem kalu, ki mu domačini pravijo Tugovnik. Neljub pripetljaj naj bi se zgodil, ko so kopali zemljo za novo dutoveljsko pokopališče. Deklici naj bi tedaj ukradli vrečo, zato si ni upala domov in je skočila v vodo.³²

Propadanje kalov v drugi polovici 20. in želja po obnovi v 21. stoletju

Vse do druge svetovne vojne so kali uspeli obdržati svojo osnovno vlogo kot napajališča za živino. Po vojni je Kras začel doživljati obsežne spremembe, ki so korenito posegle v strukturo podeželja. Rast industrije, ki je zaposlovala vedno več ljudi, je svoje posledice pustila tudi na Krasu. Podeželani so začeli opuščati živinorejo in se preusmerjati v tovarne, podjetja in urade. Mnogi so se zaradi službe izselili iz vasi ter se naselili v mestu. Stalna zaposlitev v urbanem središču je ponujala

privlačnost, ki je samooskrbno kmetijstvo z vselej negotovimi pogoji ni moglo nuditi. Podlaga kalov je lahko ostala neprepustna le, dokler so jo živali tep-tale, ko pa pritiska živine ni bilo več, je začela puščati in s tem so se kali izsušili.

Prazne kotanje so se kmalu zarasle in s tem je počasi, a vztrajno začel izginjati edinstveni element kraške kulturne krajine. K propadanju kalov pa je pripomoglo tudi človeško nevestno onesnaževanje in zasipavanje.

Kali so s svojo prisotnostjo od nekdaj predstavljali nekakšen drobec življenja v pusti kraški pokrajini. Bili so simbol ljudi, ki so cenili vsako kapljico vode, tudi tiste umazane, s katero se je napajala živina. Obnova kalov bi bila smotrna ravno zato, da bi nas spomnila na zgodbe o življenju ljudi, ki so se morali prebijati skozi preizkušnje, na katere smo dandanes že pozabili. Izobilje vode nam preprečuje, da bi sploh uspeli pomisliti na nekaj, kar je bil nekoč osnovni problem vsakdanjega življenja kraškega človeka. Zgodbe o kalih so zato zgodbe o ljudeh, ki nas s spoštovanjem vode svarijo pred prekomerno porabo za življenje nujnih dobrin v današnjem svetu.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI PAK – Pokrajinski arhiv Koper
KP 633 – Okrajno glavarstvo Sežana

³¹ Ciglič, Kal, puč, lokva, vaška, str. 122; Belingar, Voda v življenju Kobjeglavcev in Tupeljčanov, str. 450.

³² Kjuder, *Zgodovinski mozaik Primorske*, str. 362–363.

LITERATURA

- Belingar Eda: Voda v življenju Kobjeglavcev in Tupelčanov. *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 55, 2007, št. 2, str. 447–450.
- Cannarella, Dante. *Il Carso della Provincia di Trieste*. Trst : Edizioni Italo Svevo, 1998.
- Ciglič, Zvona: Kal, puč, lokva, vaška. *Pestrost in obranjanje kraške pokrajine: primeri iz Valencije in Slovenije*. Valencia in Koper, 2005, str. 122–123.
- Davis, James. *Vzpon z dna. Slovenska kmečka družina v dobi strojev*. Ljubljana : Slovenska matica, 1989.
- Dolce, Sergio, et al. *Stagni carsici*. Trst : Edizioni Lint, 1991.
- Gaberc Slavko: Brez vode nam živeti ni. *Primorski dnevnik* (Trst), 23. 8. 2003, str. 15.
- Kjuder, Albin. *Zgodovinski mozaik Primorske s posebnim poudarkom gornjega Krasa*. (Tomaj), 1956–1960 (tipkopis).
- Legiša, Zvonko: Kraški kali nekoč in danes. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1977*. Gorica : Goriška Mohorjeva družba, 1977.
- Morato, Nada. *Repentabor: svet na meji*. Koper : Pokrajinski muzej, 1993.
- Panjek, Aleksander: *Človek, zemlja, kamen in burja. Zgodovina kulturne krajine na Krasu (oris od 16. do 20. stoletja)*. Koper : Založba Annales, 2006.
- Pregelj, Milan: *Rodik med Brkini in Krasom*. Koper : Ognjišče, 1997.
- Tončič Štrancar, Marija: Izviri, vodna zajetja in kali v vaseh med Starodom in Materijo. *Voda in življenje v kamniti pokrajini Kras*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005, str. 294–310.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Slava vojvodine Kranjske*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1994.
- Vardjan France: Kal – starodavni zbiralnik vode. *Revija Kras*, 1994, št. 3, str. 36–38.

R I A S S U N T O

Uomo, bestiame e stagni: uno sguardo al passato dei depositi d'acqua sul Carso

Il contributo affronta, sul lungo periodo, la problematica di un tipo particolare di depositi d'acqua: gli stagni sul Carso. Nella parte introduttiva viene delineato in breve il paesaggio culturale carsico, in cui gli stagni si inseriscono come elemento costitutivo, nato dall'interazione tra uomo e natura. In un ambiente in cui l'acqua scarseggia, mantenere degli stretti legami tra bisogni dell'uomo, creatività

e ambiente è sempre stato molto importante. La soluzione al disagio provocato dalla penuria d'acqua era rappresentato proprio dagli stagni che la popolazione cominciò ad utilizzare per i bisogni dell'allevamento. L'aspetto essenziale degli stagni non è molto cambiato nel tempo, se pure questi hanno connotato in modo importante i villaggi e i pascoli carsici.

Risulta rischioso cercare di stabilire l'inizio della raccolta finalizzata dell'acqua negli stagni, ma viene di solito collocato al tempo del passaggio alla vita stanziale, collegata all'allevamento e alla costruzione di abitazioni fortificate.

Nel presente contributo sono sinteticamente descritti i cambiamenti che la campagna carsica ha vissuto fino al XIX secolo e mostrate anche le possibili influenze nella raccolta dell'acqua negli stagni. Nonostante tutte le vicissitudini e gli eventi fausti e infausti accaduti fino a tutta la metà del XIX secolo, gli stagni hanno caratterizzato il paesaggio come un muto osservatore del flusso della storia. La fine del XIX secolo ha portato un cambiamento storico nella vita dei villaggi carsici: alla fornitura di acqua potabile, da tempi immemorabili di responsabilità della comunità del villaggio, cominciò a interessarsi anche la pubblica autorità, che pretese dai singoli comuni dei villaggi documentazione sull'approvvigionamento idrico, in base alla quale avrebbe raccolto informazioni sulla fornitura di acqua nel comune considerato e di conseguenza deciso per la costruzione di nuove infrastrutture. La decisione delle autorità si basava anche sullo stato degli stagni, la loro destinazione d'uso, numero e posizione in ogni comunità del villaggio. Le risposte dei sindaci dei comuni sono state le più disparate, ma per la maggior parte nei loro scritti si lamentavano dello stato dell'approvvigionamento idrico nel loro territorio. Dell'acqua degli stagni, a causa della siccità, dovevano servirsi anche gli esseri umani. L'acqua che era dunque destinata ad abbeverare gli animali nei momenti più disperati sostituiva l'acqua potabile, come si evince dalla frequenza delle malattie intestinali, quali il tifo o la dissenteria. Gli stagni, nonostante la costruzione di particolari abbeveratoi apposti in forma di mangiatoia, sono riusciti a mantenere la loro funzione fino a dopo la Seconda Guerra Mondiale. L'industrializzazione intensiva delle aree urbane ha portato alla fine della forma autosufficiente di agricoltura ed allevamento e di conseguenza anche degli stagni. Fino a tempi recenti gli stagni rappresentavano depositi di acqua abbandonati e invasi dalla vegetazione e tali rimarrebbero, se non si fosse iniziato a recuperarli in tempi recenti.